

YUNUS EMRE DİVANI'NDA ÖLÜMÜ GÜZELLEŞTİREN İFADELER

Gülmira OSPANOVA*

Özet:

Türk dilinin büyük ustası Yunus Emre'nin şiirlerinde ölüm teması, farklı, zarif ve çarpıcı ifadelerle örtülü bir şekilde işlenmiştir. Soğuk ve benimsenmesi zor olan ölüm, Yunus'un diliyle belki de en güzel ifade biçimlerine kavuşmuştur. Öyle ki ecel şerbetiyle tatlandırılan ve sevgili olan Allah'a kavuşmak için bir aracı niteliğindeki ölüm, ona göre hiç de korkulacak bir olgu değildir. Şiirlerini ölüm gerçeğinin bilinciyle ören Yunus, kullandığı güzel ve ilgi çekici ifadelerle ölümü âdeta sevdirebilir. Yunus Emre'nin din anlayışı ve ölüme bakışı, onun ölümü ifade biçimlerini belirleyen temel hususlardır. Bütün çıplaklığıyla ölümü anlatırken başvurduğu örtülü söz ve sözcükler, ölüm kavramı ile ilgili Türkçeye kazandırılan ölümsüz ifadelerdir.

Hem biçimsel hem anlamsal olarak zenginlik arz eden bu örtmeceler, Yunus'un şiirlerini ebedî yapan etkili bir anlatım tarzıdır. Büyük çoğunluğunun Türkçe olması da bu ifadelerin değerini ortaya koyan en önemli özelliklerindedir.

Anahtar kelimeler: Yunus Emre, şiir, tasavvuf, ölüm, dil, örtmece.

Expressions that Beautify Death in Yunus Emre's Diwan

Abstract:

In Yunus Emre's poetry, the grand master of the Turkish language the theme of death was treated in a disguised manner with elegant and dramatic expression. The concept of death which is cold and hard to adopt gained perhaps the most beautiful expression within the language of Yunus Emre. For him death is not a phenomenon that should be feared by, it is a sorbet flavored means by which a human being reaches the real beloved God. Yunus who weaves his poetry with the awareness of the reality of death makes death seem beautiful by using appealing phrases. Predominantly

* Dr., Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türk Filolojisi Bölümü, Türkistan/Kazakistan gspanova@hotmail.com

the concept of religion and perception of death in his mind define the expression style of death in his poetry. All the straightforward and unambiguous words he uses explaining death are immortal phrases that are donated to the Turkish language related death. The euphemisms which encompass both formal and semantic richness is an effective narrative style of poetry that makes Yunus eternal. The fact that majority of his works are in Turkish is another important feature showing the richness of the expressions.

Key words: *Yunus Emre, poetry, tasavvuf, death, language, euphemism.*

Giriş

Öteden beri dilde başat adının söylenmesi çeşitli nedenlere dayalı olarak huzursuzluk, ayıp, korku gibi nahoş duygular uyandırabilen nesne ve kavramlar dolaylı yoldan, örtülü olarak dile getirilmiştir. Doğrudan söylenmesi istenmeyen söz/sözcükler daha yumuşak, hafif, güzel veya en azından nötr olanlarıyla değiştirilmiştir. Böylece kulağa daha hoş gelen, kibar ifadelerin kullanımı yeğlenerek kabullenmesi zor ve en kötü konularda bile güzel anlam sağlanmıştır. “Örtmece” adını kullandığımız bu tür söz/sözcükler kaynaklarda çeşitli adlarla anılır. Bilginer, kelimeleri içerik bazında güzelleştirmeye “örtmece”nin yanı sıra “edebî kelâm”, “güzel adlandırma”, “hüsnü tabir”, “güzelleme” de dendiğini söyler. (2001: 441)

Örtmece “uygunsuz, sert, patavatsız ifadelerin daha belirsiz, yumuşak ve dolambaçlı olanlarıyla değiştirilmesi olayıdır.” (Howard 1985: 101) Tâhir-ül Mevlevî “asâlet” ve “mümtaziyet” adlarının da verildiğini söylediği edebî kelâmı, “İfadenin mübtezel ve bayağı ifadelerden münezzeh bulunmasıdır.” diye tanımlar. (1984: 40) Fehmi ise edeb-i kelâm için şu açıklamayı yapar: “Anlama etki ve kuvvet vermek yahut değersizlik ve bayağılığını gizlemek gibi bazı yararlarını sağlamak için bir düşüncenin özel bir kelimeyle değil, mecazi bir söz dizisi ile tasvir edilmesinden ibarettir... Edeb-i kelâmın makbul şartları açıklık, ölçülülük ve kendine has sözlerle kazanılamayan bazı fazla yararların sağlanmasıdır. Mecazi tabirler, anlamın yüzünü bir örtü altına gizleyerek arayıcı bakışlarımızı daha çok çeker, bize daha çok zevk verir; fakat bu örtü, bakışımızın işlemesine engel olmamak için oldukça şeffaf olmalıdır.” (2004: 273-275) İşte bu tür mecazi tabirlere şiirlerinde sıklıkla yer veren Yunus, ölüm mefhumunu kelimeler boyutunda yumuşatarak renklendirmiştir.

Şiirlerini günümüz insanının bile büyük ölçüde anlayabileceği sade bir dille yazan Yunus, ölümü bile anlatırken genellikle samimi ve yalın ifadeler kullanır. Öyle ki onun felsefesinde ölüm, korkulacak şey değil, tam tersine gerçek hayata ulaşmanın yoludur. Nitekim şairin kendisi de daha yaşarken canı gönülden ölümü ister, ölmeye önce ölür. Ölümü istemesinin sebebini ise Kaplan şöyle açıklar: “İnsanın bu âlemde Tanrı’yı perdesiz görmesine imkân yoktur. Bu kâinatın yok olması demektir. İnsan onunla ancak bu âlemin dışın-

da yüzyüze gelebilir. Yunus, bu anı hasretle özler.” (1992: 122) Yunus, bütün bu düşünce ve duygularını dile getirirken güzel ve örtülü ifadelerle sık sık yer verir. Her adımda ölümü anlatırken dili maharetli bir şekilde kullanarak âdeta ölüm algısını güzelleştirir. İki cihanda saadete erişmenin yolunun fâni olan her şeyden vazgeçip Allah aşkına ulaşmakla olacağını anlatır. Maddi ölüme pek değer vermeyen şair, bunu düşünmenin fâsid işi olduğunu söyler. Onun görüşünde hayat ebedîdir. İsteddiği şey, korku ve ölümün ötesinde bir şeydir: Ölümsüzlük. Dünyanın varlığı sürdükçe insanlarla beraber olmak. (Yıldırım 1972: 46-47).

Ölümden ne korkarsın korkma ebedî varsın

Çün kim işe yararsın bu söz fâsid da 'vidür (Tatçı 1998: 28)¹

diyen Yunus, açıkça ölümden korkulmaması gerektiğini ifade eder.

Allah aşkıyla dolup taşan Yunus, insanı da Yaradan'dan ötürü sever. “Bu dünyanın gelip geçici bir mekân, asıl hedefe ulaşmak için aşılması gereken bir menzil, bir konaklama yeri olduğunu; asıl ve ebedî hayatın ahiret âleminde yaşanılacağını, bundan ötürü de gönül denilen o ilahî cevherin dostluk, sevgi ve muhabbet erdemleriyle parlatılmasını ister.” (Araz 2007: 4)

Gelün taşuk idelüm işi kolay tutalum

Sevelüm sevilelüm dünyâ kimseye kalmaz

diyen Yunus Emre, hayat felsefesini bu mısralarla özetlemiştir.

Bugün bile değerini zerre kadar kaybetmeyen Yunus'un şiirleri, ölüm çerçevesinde oluşturulmuş örtülü ifadelerle dile etkili bir anlatım kazandırmıştır. “Yunus'un asıl dehası, Türkçeyi sanatkârane bir üslûpla kullanmasında aranmalıdır. O, âdeta Türkçe tasavvuf ve ıstılah dilinin kurucusudur. Türkçe Yunus'un kalemiyle estetikleşmiş, ebedileşmiş ve canlanıp yayılmıştır.” (Tatçı 2005: 67)

Aşağıda *Divan*'dan alınarak anlam ve şekil bakımından 11 grup hâlinde sınıflandırılan örtmece söz/sözcükler açıklanmaya çalışılmıştır. Okundukça insana edebî haz veren bu ifadelerin büyük çoğunluğu Türkçedir. Ercilasun'un deyimiyle “Şiirlerini aruz ve heceyle yazan Yunus, tasavvuf heyecanını en derinden duyan ve hissettiren; duygu ve heyecanlarını çok sade ve akıcı bir dille anlatan Türk dil ve edebiyatının müstesna şahsiyetidir. Türkçe onun dilinde dupduru bir su gibidir: Parlak, anlaşılır; fakat coşkun.” (Ercilasun 2004: 443)

1. Göç ve Yolculuğa Benzetme Yoluyla Yapılan Örtmeceler

¹ Metindeki manzum alıntılar Mustafa Tatçı'nın *Yunus Emre Dîvânı* isimli kitabından yapılmıştır.

Türk kültüründe ölüm bir yolculuk, bir gidiş, göçtür. Ölümün bir son olmayıp gidilecek yerde de hayatın devam ettiği inancı hâkimdir. Ölümle her şeyin bitmediğine, ölümle yok olunmayıp fâni dünyadan ebedî dünyaya geçildiğine inanılmıştır. (Kalafat 2011: 83; Çıblak 2002: 606; Durmuş 2012) Yunus Emre'nin şiirlerinde de ölüm anlatılırken doğrudan ölmek sözcüğünün yerine *gitmek*, *varmak*, *göçmek*, *geçmek*, *ahirete sefer etmek* gibi örtülü ifadelere başvurulur. Şu mısralar, aktüalitenin, içinde yaşanan zamanın değil, ebediyetin adamı olan Yunus'un zaman karşısında aldığı tavrının anahtarını verir mahiyettedir (Kaplan 1992: 128):

Bildük gelenler geçdiler gördük konanlar göçdiler

İşk şarâbın içen cânlar uymaz göçmege konmaga (Tatçı 1998: 3)

Dünyaya gelen her insan mutlaka bir gün bu yolculuğa çıkar, öteki dünyaya göç eder:

Bildük gelen geçerimş konan girü göçerimş

İşk şerbetin içerimş her kim bu ma'nîden tuyar (Tatçı 1998: 24)

Yunus, fâni olan her şeyden vazgeçmeyi ve bu dünyayı terketmeyi önerir. Ancak bu şekilde gerçek hayata ve Allah'a ulaşılacağını dile getirir:

Biz bu cihândan göçelüm / Ol dost iline uçalum

Azû hevâdan geçelüm / Gel dosta gidelüm gönül (Tatçı 1998: 128)

Yaşadığımız dünya Yunus'un şiirlerinde bir köprü olarak telakki edilir. Bu, öteki dünyaya geçmemizi sağlayan bir köprüdür. Maddî dünyadaki amellerimiz öteki dünyadaki hâlimizi belirler:

Dünyâya gelen göçer bir bir şerbetin içer

Bu bir köpridür geçer câhiller anı bilmez (Tatçı 1998: 82)

Yaşam, görünen maddî dünyayla sınırlı değildir. Dünyaya gelen insanoğlu, bir gün mutlaka öteki tarafa geçecektir. "Dünya, ahretle algılanması gereken bir kavramdır." (Özçelik 2010: 102)

Geldüm dünyâyı seyr itdüm ya bugün ya yarın gitdüm

Ben bunda eglenimezem bunda bitmez işüm benüm (Tatçı 1998: 169)

Koyam bu dünyâyı gidem çün âhrete sefer idem

Ol Uçmak'da Hürîleri ben bana yoldaş eyleyem (Tatçı 1998: 160)

Giderimiş bunda gelen
Dünyâ işi cümle yalan
Aglar 'ömrin yavı kılan
Âh n'ideyin 'ömrüm seni (Tatçı 1998: 314)

Bu yolculuk, geri dönülmesi mümkün olmayan bir yolculuktur. Bir köprü olan dünyadan geçince insanoğlu sonsuz hayata ulaşır:

Âhret yavlak ırakdur togruhk key yarakdur
Ayruluk sarp firâkdur hiç giden girü gelmez (Tatçı 1998: 82)

Anlar ki göz açdılar bu dünyeden geçdiler
Bekâya ulaşıdılar menzilleri 'Arş oldu (Tatçı 1998: 321)

İnsanoğlu, maddi dünyada bir misafirdir; burada geçici bir süre bulunduktan sonra eninde sonunda asıl vatanına dönecektir. “İnsanın asıl vatanı ‘mülk-i ezel’dir , yani Tanrı’dır.” (Kaplan 1992: 121)

Bu dünyeye gelen kişi âhir yine gitse gerek
Müsâfirdür vatanına birgün sefer itse gerek (Tatçı 1998: 111)

Ölümsüz insanın olmadığı gibi ölüm, dönüşü olmayan bir hakikattir. Dolayısıyla insanoğlu sağlıklıyken öteki taraf için çalışmalıdır:

Yaratdı Hak dünyâyı Peygamber dostlığına
Dünyâya gelen gider bâkî kalası degül
Yûnus gözün görürken yarağun eyleyigör
Gelmedi anda varan girü gelesi degül (Tatçı 1998: 126)

Emanet olarak verilen can, günü geldiğinde geri alınır. İnsanoğlu sonra pişman olmayacak şekilde yaşmalıdır. Çünkü öbür dünyadaki hayat sonsuzdur ve oradan geri dönüş yoktur:

Bu cân sana bâkî kalmaz /Anda varan girü gelmez
Son pişmânlık assı kılmaz / Gel ikrâr it erenlere (Tatçı 1998: 256)

Her kim bu şâra geldi bir lahza karâr kıldı
Girü dönüp gitmegi gelmez sefere benzer (Tatçı 1998: 56)

Yunus, ölümden hiç korkmaz. Yunus'a göre ölüm, gerçek hayata ve Allah'a ulaşmak için bir araçtır. Bunun için şair, dünyayla vedalaşır ve ölümü ister. Fâni olan her şeyden vazgeçerek Hakk'a ulaşmayı arzular:

Gelen geçermiş n'idelüm / Gelün âhrete gidelüm

Bu fenâyı terk idelüm / Esenledüm dünyâm seni (Tatçı 1998: 337)

Mülk-i fenâdan geçeyin ol dost iline uçayın

Talayın 'ışk 'ummânına denizlerin kaynadayın (Tatçı 1998: 229)

2. Zamana Benzetme Yoluyla Yapılan Örtmeceler

Zamana benzetme yoluyla yapılan örtmece olarak *Divan*'da yer alan *vade yetmek*, *cana vade ermek* ve *vakti tamam kılmak* örtmeceleri, insan ömrünün kısıtlı olduğunu, insanın bu dünyaya belli bir süre için geldiğini ifade eder.

Yunus'a göre insanın bedensel varlığı vakti geldiğinde yokluğa dönüşür. İnsanın sadece bedensel yönü için zaman sonludur. (Çubukçu 1982: 88) Can ise ebedî yaşama aittir:

Va'de yitüp ölicegez ol sinleye varıcağaz

Zebâniler gelicegez sen 'inâyet eyle Çalap (Tatçı 1998: 15)

Yunus, insanın daha doğmadan önce kaderinin belirlendiğini ve *vadesi yettiğinde* geri döneceğini ifade eder:

Va'de kılduk ol dostula biz bu cihâna gelmedin

Pes ne kadar eglenevüz ol va'demüz yitse gerek (Tatçı 1998: 111)

Vadenin ermesiyle birlikte ölümün gerçekleştiği andaki insanın durumu, ayaklarını uzatarak yatması şeklinde resmedilir:

Çün va'de ire cânâ çıka yukaru hana

Kösülerler ayagum elüm yenüm üstine (Tatçı 1998: 276)

İnsanoğlu, kendisine verilen *vakti tamamlayınca* artık bir yolcudur. Dört kere tekbir getirilerek cenaze namazı kılınır ve öteki tarafa uğurlanır:

Oglan gider dânişmâna saladur dosta düşmâna

Şol dört tekbîr namâzıla (vaktum) tamâm kılam birgün (Tatçı 1998: 196)

3. Ruh/Can-Beden Konulu Örtmeceler

Çok eski bir Türk inancına göre, ölüm anında ruh bir kuş gibi uçarak bedeni terk eder. Orhun Kitabeleri'nde Bilge Kağan ile Kültigin'in ölümü için

uçtu tabiri kullanılır. Kağan ve beyler öldüklerinde ruhlarının kuş şeklinde uçarak göğe, Tanrı'nın katına gittiği tasavvur edilirdi. (Tekin 1988: 12; Günay-Güngör 1998: 85) Aynı bunun gibi tasavvufta da insanın gönlü yani canı bir kuşa, vücudu ise bir kafese benzetilir. Bu kafeste tutsak olan gönül (can) kuşu, ancak Allah'a ulaştığında kafesten çıkar. (Kut 1992: 66) Yunus Emre'nin şiirlerinde de ölen birinin ruhunun göğe yükselmesiyle ilgili inancı görmek mümkündür. Nitekim aşağıdaki mısralarda da ölüm söz konusu olunca ruhun bedenden ayrılarak Allah'ın katına yükselmesi ifade olunur:

*Her da 'vîden geçen kişi Hak'dan yana uçan kişi
'İşk şarâbın içen kişi geh esrük geh mestân ola (Tatçı 1998: 6)*

*Çün va 'de ire cânâ çika yukaru hana
Kösülerler ayagum elüm yenüm üstine (Tatçı 1998: 276)*

*Çün cân agdı Hazret'e yarak it âhirete
Tanla turan tâ'ate Tanr'evine ir gider (Tatçı 1998: 30)*

Can, Allah tarafından insanoğluna emanet olarak verilir. Konuk gibi geçici olması nedeniyle, kuşun kafesten çıkıp uçuşması gibi zamanı geldiğinde gövdeyi terk eder:

*İşbu söze Hak tanukdur bu cân gevdeye konukdur
Bir gün ola çika gide kafesden kuş uçmuş gibi (Tatçı 1998: 317)*

*Cân bedenden uçıcak menzilinden göçicek
Ol cihâna geçicek göze 'iyân olasin (Tatçı 1998: 212)*

Zamanı geldiğinde uçarak yükselbildiği tasavvur edilen can, açıkça kuş olarak nitelendirilir:

*Gider gönül teşvîşünü / Bezeme hoyrat nakşunu
Uçurmadın cân kuşunu / Gel ikrâr it erenlere (Tatçı 1998: 255)*

*Benüm cânım bir kuş durur gevdem anun kafesidür
Dostdan haber gelicegiz bir gün uçar kuşum benim (Tatçı 1998: 169)*

Yunus'un düşüncesinde ölüm korkulacak bir olgu değildir. Ölüm, sevdiğine yani Allah'a kavuşmanın yoludur. "Yunus, ölenleri görüp ölüm gerçeğini kabullendikçe fenâdan uzaklaşıp bekâyâ yaklaşır, nefsinin terbiye eder, ölme-

den önce ölür.” (Yıldırım 2011: 99) Geçici bir yer olan dünyayla vedalaşır, canını Hazret'e uçurur. Yunus için amaç, ne bu dünya, ne de öteki dünyadır. “Tanrı'nın kendisidir. Cennet dahi eblehlerin canını esir eden bir tuzaktır.” (Kaplan 1992: 128-129)

*Sürdüm 'ömrümü geçürdüm / Cânum Hazret'e uçurdum
Ecel şerbetin içürdüm / Esenledüm dünyâm seni* (Tatçı 1998: 337)

*Kan degül benim aşum hırs u hevâ yoldaşum
Hazret'e uçar kuşum meger tene girmişem* (Tatçı 1998: 186)

Ölüm konusundaki aynı anlatım tarzı *ruhunu uçurmak, can kuşu kafesten uçup gitmek, can kuşunu uçurmak, ruh kuşunu avucundan uçurmak, ruh kuşunu elinden kaçırmak, cennet bahçelerine uçmak* vb. şeklinde Türkçede hâlen kullanılır. (Osanova 2014: 50)

Canın gövdeden ayrılmasıyla ölüm gerçekleşir. Böylece insanın bedeninde misafir olan can, vade tamam olunca dünya değiştirir:

*Gönülleri hep düzen ol dürlü nakışlar yazan ol
Cân gevdeden ayrılıcak bu diller niçün söylemez* (Tatçı 1998: 88)

*Dilüm tetigi bozuldı
Cânum gevdemden üzüldi
Uşda gözlerüm süzüldi
Allâh sana sundum elüm* (Tatçı 1998: 147)

Ölüm söz konusu olunca can kavramıyla ilişkilendirilerek oluşturulan çok sayıda örtmecenin kullanıldığı görülür. “Dünya hayatının aslında insan ruhunun var oluşunun bir evresi olduğunu ve ölümle birlikte ruhun / canın bedenden ayrılarak sonsuzluğa geçişini sembolize eden örtülü ifadelerden” (Osanova 2014: 49) biri de *canı çıkmak*'tır. Cansız beden ölüdür:

*Çıka gide cân dahı / Şöyle kala ten dahı
Dervîş Yûnus sen dahı / Tur ırte namazına* (Tatçı 1998: 257)

Günü geldiğinde Allah, insana bir emanet olarak verdiği canı geri alır ve ölüm gerçekleşir:

*Emâneti senden ala gevdeni şöyle boş sala
Günâhlar boynunda kala nefsün ura gülbengini* (Tatçı 1998: 284)

Ölüm, canın son suyunu içmesi olarak tasvir edilir. Bu şekilde insanın artık bu dünyada yiyecek ekmeğinin kalmadığı vurgulanır:

Her kim gaflet içre geçer cânı zevâl suyun içer

Derviş sırrı 'Arş'dan uçar gerçeği yir yüzindedür (Tatçı 1998: 45)

Ölümün, canın kuyuya düşmesi şeklinde somutlaştırılarak da ifade edildiğine rastlanır:

Yi-nûn-sîn ulaşmadın cân kuyuya düşmedin

'İşk dadıla mest geldük hem mest giderüz bundan (Tatçı 1998: 211)

4. Azrail'le İlgili Kullanılan Örtmeceler

Can almakla görevli bir melek olan Azrail, ölümle özdeşleşmiş olduğu için adını bile anmak insanlarda korku ve endişe uyandırabilir. Bunun içindir ki "İnsan zihninde korku uyandıran varlıklar, kavramlar, olaylar, durumlar gerçek adlarıyla söylenmeyip, güzel adlandırma yapılarak söylenir." (Yardımcı-Gülçiçek) Nitekim Yunus Emre'nin şiirlerinde de söz konusu meleğin görevinin ön plana çıkartılmasıyla birlikte örtülü anlatım elde edilir:

Gele sana cân alıcı dahı cân alur kılıcı

'Aklunı başdan alıcı bir dem amân virmez ola (Tatçı 1998: 7)

Cân alıcı hod geliser emâneti vir diyiser

Ben emâneti ıssına vireyim andan varayım (Tatçı 1998: 173)

Yunus'un felsefesinde dünya, yuvarlak oluşundan ve sürekli dönmesinden dolayı değirmen olarak nitelendirilir. İnsanlar ise buğday taneleridir. Azrail, buğday tanelerini öğüten değirmenci olarak betimlenir. Burada ölüm kavramına, *unun öğütülmesi* şeklinde somut ve örtük bir ifade kazandırılarak anlatımın zenginleştirildiği görülür:

Degirmene varursun degirmenci sorarsın

'Azrâil dirlerimiş ol unı öğüden (Tatçı 1998: 254)

Azrail, aynı zamanda ölümün kapı bekçisidir. Allah'ın emriyle bir gün canını alacağı kişiye gelir. Onun sadece gözüne görünmesi bile insanın beti benzinin atmasına yeterlidir:

Allah sana viribiye bir gün ecel serhengini

Gele gözüne görine azdura benzün rengini (Tatçı 1998: 284)

5. Tabutla İlgili Kullanılan Örtmeceler

Ölümü çağrıştıran herşey dilde örtülü anlatım kapsamına girer. Doğrudan ölümle ilişkili olan tabut sözcüğü de örtük ifadelendirilir. “Evinden mezara kadar olan yolculukta o, ölünün bir binek aracıdır. Ona kendisi binemez, bindirilir ve dört kişi tarafından taşınır. Taşıma işinde tabutuna el atmak, onunla mezara kadar gitmek sünnet olmanın yanında, bir saygı ve hürmet işareti olarak kültürümüzde ayrı bir önem kazanmıştır.” (Bilmen 2000: 259-260) Cena-ze töreninin unsurlarından biri olarak “Omuzlarda taşınan, taşıyıcısı insanlar olan tek kişilik bu binit, taşıdığı yükten hareketle farklı benzetmelere konu olmuştur.” (Törenek 2005: 137) Kültürel özelliğin ön plana çıkartılmasıyla oluşturulan *ağaç at* ve *başsuz at* ifadelerinde, yolculuk ve ulaşımda kullanılan atın vurgulanmasıyla aslında ölümün bir yolculuk olduğuna işaret edilir:

Ağaç ata bindüreler sinden yana göndereler

Yir altına indüreler kimse ayruk görmez ola (Tatçı 1998: 8)

Yunus, bu yolculuğa hazırdır, canı gönülden bunu ister. “Bu dünyayı gören, tanıyan ve işin aslını öğrenen şair, bundan dolayı ölümden korkmaz, âdetâ onu türkü söyleyerek karşılar.” (Kaplan 1992: 123):

Gele şol 'Azrâil duta assı kılmaz ana ata

Binem şol ağaçdan ata gidem hey dost diyü diyü (Tatçı 1998: 235)

Yunus, *ağaç ata bindirilmeden* önce cenazenin kaldırılması ile ilgili yapılan bazı âdetleri yalın bir dille şiirine yansıtır:

Su getüreler yumaga kefen saralar komaga

Ağaç ata bindüreler tenesîre düşdi gönül (Tatçı 1998: 122)

Hiç bilmezem ben niçe idem kangı yana sefer idem

Yakasuz don geyem gidem başsuz ata bini(şi)cek (Tatçı 1998: 100)

Maddi dünyanın sona ermesiyle birlikte insanoğlunun son istirahatgâhı yer altı olur. Bu son yolculuğa ise *ağaç ata* binilerek gidilir:

Binüip ağaç atına yanulup Hızr'a tana

Şol kara yir altına gire yatasın birgün (Tatçı 1998: 223)

6. Mezarla İlgili Kullanılan Örtmeceler

Ölümün soğuk ve ürkütücü olması gibi mezar da doğrudan söylenmesinden kaçınılan sözcüklerdendir. Mezar, insanlara ölümü hatırlatan somut şeydir. “Yunus’un ibret vesikası olarak gördüğü mezarlıklar, ölümü unutup dünya

işlerine dalan ve hayatın biteceğini aklına getirmeyen fâniler için bir işaretir.” (Yıldırım 2011: 103) Yunus’un şiirinde insanın öldükten sonraki istirahatgâhı anlamında *ev* sözcüğünün kullanılması güzel bir örtmece örneğidir. Dünyada yaşarken köşkler ve sarayları beğenmeyenlerin bile öldükten sonra ancak taştan bir evde yatacağını söyleyen şair, mal mülkün hiç fayda etmeyeceğini ve gerçek yaşam olan ahiret için çabalamanın gerekliliğini vurgular. “Yeryüzünde hiç bir şey insan ruhunu tam olarak tatmin edemez. Zengini, mala mülke düşkün olanları aldatan nokta, maddeyi tatmin edici sanmalarıdır.” (Kaplan 1992: 122)

Kanı mülke benim diyen köşk ü sarây beğenmeyen

Şimdi bir evde yaturlar taşlar olmuş üstünleri (Tatçı 1998: 300)

7. Dinî Merasimlerin Yansıtıldığı Örtmeceler

İslami defîn merasimlerinin yansıtıldığı örtmecelerden *yuyucu* ve *su koyucu*, cenaze defnedilmeden önce yapılan birtakım ritüelleri dile getirmekle ölümü hatırlatan birer örtmecedir. Türkler ve genel olarak “insan toplulukları sosyal hayatın devamı için, ölümün etkisini hafifletecek ya da unutturacak tören ve ritüeller oluşturmak durumunda kalmışlardır.” (Yıldız 2002: 93-94)

Evvel gele şol yuyucu ardınca şol su koyucu

İledüp kefen sarıcı bunlar hâlün bilmez ola (Tatçı 1998: 7)

Defîn merasimlerinin başlıca unsurlarından biri olan naaşı toprağa vermek, Yunus’un şiirlerinde *yir altına indürmek*, *kara yir altına girmek* ve *kara toprağa koymak* şeklinde resmedilir:

Ağaç ata bindüreler sinden yana göndereler

Yir altına indüreler kimse ayruk görmez ola (Tatçı 1998: 8)

Biniüp ağaç atına yanulup Hızr’a tana

Şol kara yir altına gire yatasın birgün (Tatçı 1998: 223)

Besledüğüm nâzük teni terk itmeyem dirdüm anı

Kara topraga ben anı koyayum andan varayım (Tatçı 1998: 174)

Defnetmek anlamında *komak* “koymak” örtülü ifadesi de kullanılır:

Su getüreler yumaga kefen saralar komaga

Ağaç ata bindüreler teneşire düşdi gönül (Tatçı 1998: 122)

Buna benzer bir şekilde, ölen insanın toprağa gömüleceği gerçeğiyle ölüm örtülü olarak dile getirilir. “Toprak, büyük dinî geleneklerin insanoğlunun yaratılışını içeren anlatılarında temel unsur olarak ele alınır. Toprağa, hem yaşam döngüsünün başlangıç maddesi olarak hem de insanın ölümlü oluşunun sembolizmi anlamında güçlü bir vurgu söz konusudur.” (Eren 2012: 260)

Yûnus 'âkilisen bunda mülke sûret bezemegil

Mülke sûret bezeyenler kara toprak olmuş yatur (Tatcı 1998: 61)

Teferrüc eyleyü vardum sabâhın sinleri gördüm

Karışmış kara topraga şu nâzûk tenleri gördüm (Tatcı 1998: 171)

Birgün ola sensüz kalam

Kurda kuşa ögün olam

Çürüyüben toprak olam

Âh n'ideyin 'ömrüm seni (Tatcı 1998: 314)

Toprak, zengin fakir, genç yaşlı ayırımı yapmaksızın vadesi yeten herkesi koynuna alır. “Ham maddesi toprak olan insan, ana kucağında dünyaya merhaba der, sayılı günlerini tamamlayıp son nefesini verdikten sonra ruhu alınmış bedenini toprağın koynuna bırakır, anne karnında başlayan yolculuk, yerin karnında noktalanır.” (Yıldırım 2011: 102)

Görmez misin topragı hâsları kuçmuş yatur

Bizi dahı anun tek ala koynına birgün (Tatcı 1998: 201)

Ölüm doğrudan ölmek sözcüğüyle değil de, ölüm gerçekleştiğindeki insanın hâli tasvir edilmek suretiyle örtülü anlatılır:

Anmaz mısın sen şol günü gözün nesne görmez ola

Düşe sûretün topraga dilün haber virmez ola (Tatcı 1998: 7)

Cenaze töreninde ölüye giydirilen kefen, *yakasuz don*, *yakasız gönlek* ve *yensüz gönlek* şeklinde örtülü ifade edilir. Kefenin şeklinden hareketle oluşturulan bu benzetmeler, insanın maddî dünyayla olan ilişkisinin son somut göstergesi olan mezara kadarki son yolculuğunda kullanılan son örtüsünü kasdetmekle birlikte anlatıma zenginlik katan ifadelerdir:

Hiç bilmezem ben niçe idem kangı yana sefer idem

Yakasuz don geyem gidem başsuz ata bini(şi)cek (Tatcı 1998: 100)

*Eyler idi satu-bâzâr bir pûl için girü bozar
Olmuş bu dünyâdan bizâr yensüz gönlek geydi gider* (Tatçı 1998: 69)

*Tenüm ortaya açıla yakasız gönlek biçile
Bizi bir arı vechile yuyanlara selâm olsun* (Tatçı 1998: 189)

*Şunlar ki çokdur mâlları gör niçe oldı hâlleri
Sonucu bir gönlek geymiş anun da yokdur yenleri* (Tatçı 1998: 300)

Dünyadaki her şeyin geçici ve aldatıcı olduğunu söyleyen Yunus, maddi varlığa kanmamak gerektiğini vurgular. Çünkü insanın öldüğünde kendisiyle götüreceği şey sadece *bir iki arşın ham bezdir*:

*Bu dünyâyâ inanma dünyâyı benim sanma
Niçeler benim dimiş giderler ham bez ile* (Tatçı 1998: 273)

*Şol bir iki arşın bizün ne yini var ne yakası
Kaftân idüben egnüme sarayım andan varayım* (Tatçı 1998: 173)

8. Ecel Kelimesiyle Yapılan Örtmeceler

Yunus'un divanında ölümle ilgili başvurulan ifadelerin içinde en sık geçen sözcük *ecel*dir. Şair, *ecel* kelimesinin kullanımıyla birlikte ölüme güçlü ve zengin örtülü ifadeler kazandırmıştır. Kişileştirme sanatını kullanan şairin dilinde *ecel*, yutan, beli bükten, yakadan alan, hükmeden, insanın aslını kökünü bozan, eli ve tuzağı olan bir varlıktır. Ecelin gelmesi, bu dünyadaki yaşamın sona ermesidir:

*Günde birün gide turur koşun sefer ide turur
Ecel bir bir yuda turur bu dünyâyâ magrûr nedür* (Tatçı 1998: 46)

Yunus, açık bir şekilde insanın ölüme çok yakın olduğunu, her an ölümle yüzleşme ihtimalini vurgular:

*Yavuzluk eyleme sakın ecel sana senden yakın
Niçelerün aslın kökin yord eyleyüp boza durur* (Tatçı 1998: 59)

*Ölüm haberi gelmedin
Ecel yakamız almadın
'Azrâil hamle kılmadın*

Gel dosta gideliüm gönül (Tatçı 1998: 128)

Niçe ki ben seni sevem ecel eli irmeviser

Kaçan sunar 'Azrâil el ben seni cânlanurısam (Tatçı 1998: 154)

Ben bir dervîşidüm dostum / Hak'dan yana oldu kasdum

Ecel tuzagına basdum / Esenledüm dünyâm seni (Tatçı 1998: 337)

Ecel büke bilümüzi söyletmeye dilümüzi

Hasta iken hâlümüzi soranlara selâm olsun (Tatçı 1998: 189)

Ecel kavramını somutlaştırarak zenginleştiren şair, ölümün dakik ve acımasız olduğunu vurgular. Vakti gelen kişiye *ecelin ermesi* veya *ecelin yermesi* kaçınılmazdır. Böylece şair, dünyanın gelip geçici olduğunu, gafil avlanmamak ve ölüme hazır olmak gerektiğini söyler:

Hiç varmağıl irak sefer 'ömrün geçer ecel irer

Dost bundadur halvet sever ne galaba haşar durur (Tatçı 1998: 50)

Behey miskîn gâfil olma dünyâ fânî bâkî sanma

Ecel yiticek agzundan lokman yutmayasın bigi (Tatçı 1998: 338)

9. Ömür Kelimesiyle Yapılan Örtmeceler

Yunus'un şiirlerinde 'ölüm'ün zıt anlamlısı *ömür* kelimesinin kullanımıyla yapılan birçok ifadeye rastlanır. Bunlar ölümü örtülü anlatırken ölüm algısını değiştiren, Türkçeye zarif ve estetik ifadeler kazandıran birer örtmecedir. Ömür, Yunus'un düşünce dünyasında içi dolu bir kadehtir. Bu kadehten yudumladıkça ömrün sonuna yani ölüme adım adım yaklaşılır. Her fânî kadehinden içmek ve yavaş yavaş ölümlle yüzleşmeye doğru gitmek durumundadır:

Ecel irdi va 'de yitdi

Bu 'ömrüm kadehi toldi

Kimdür ki içmedin kaldı

Allâh sana sundum elüm (Tatçı 1998: 147)

Ömür güle benzetilir. Rengiyle, şekliyle ve kokusuyla çok sevilen gül ile her yönüyle insanın dikkatini celbeden hayat arasında yakınlık kurulur. Ayrıca gülün ömrünün kısa ve geçici olması, solması ve kuruması da, insanın fiziksel yaşamına benzetilmesine neden olmuştur:

İncidesin âh ideler ‘ömrin gülin kurıdalar

Gözsüz olasin yideler tâ bilesin dervîşleri (Tatçı 1998: 306)

İnsanı maddi yaşama her ne kadar sıkı bağlasa da günü geldiğinde “ömür ipinin kopması” kaçınılmazdır. İnsanoğlunun o ana kadar yazılan bütün iyi kötü amelleri akıbetini belirleyecektir. İnsanlar tarafından önemsenen ömrün ölüm anında hiçbir fayda etmeyeceği vurgulanır. Bu bağlamda Yunus’un şiirlerinde, geçici olan fiziksel yaşama rağbet edilmemesinden yana bir tavır hâkimdir:

Hayrum şerüm yazılısar

‘ömrüm ipi üzüliser

Gidüp sûret bozulısar

Âh n’ideyin ‘ömrüm seni (Tatçı 1998: 314)

Ömür harmana benzetilir. Ömür yani dünya, insanın çalışıp çabaladığı ve emeğine göre sonunun belirlendiği bir yerdir. Örtülü bir anlatım olan *ömür harmanını dövmek* ölümü kasteden bir başka güzel örtmecedir:

Ben bu ‘ömür hırmenini döğdüm getürdüm uş yine

Yünus eydür bu dükkâmı direyim andan varayım (Tatçı 1998: 174)

Allah’ın takdiri ile ömür geçer, insanlar sonsuz âleme geçer. Yunus, ölümün ne zaman gelip çatacağı belli olmadığından her an ölüme hazır olunması gerektiğini hatırlatır. Ölümü karşılamak, Allah’a ibadette kusur etmemekle daha kolay ve anlamlı olsa gerek:

Göçenler menzile yitdi vardı anda karâr itdi

Geçdi ‘ömür kavil yitdi varlıgumdan nâ-çâr oldum (Tatçı 1998: 172)

Yünus imdi namâzun komağıl sen kıla gör

Ansuzın ecel irer ‘ömür yitişür başa (Tatçı 1998: 277)

10. Tükenme, Yok Olma ve Sonu İfade Eden Örtmeceler

Yunus’un şiirinde ölüm bir sondur. Ancak bu, maddi yaşamın sonudur. İnsan yaşadığı müddetçe nefes alır, kalbi atar. Bu hayati fonksiyonların sona ermesi ise ölümlü sonuçlanır. Ölümün gerçekleştiğinin en önemli göstergesi nefesin kesilmesidir. Maddi varlığın bir nihayetinin olduğunu ifade ederken Yunus’un bu olgudan yararlandığı da görülür:

Yüz yıllar hoşlugıla ‘ömrün olursa Yünus

Sonucu bir nefesdür geç andan da ötdün tut (Tatçı 1998: 17)

Ölüm, fiziksel yaşamın sona ermesi yani *uzun yaşın tükenmesi* şeklinde ifade edilir:

Ecel irer kurur baş tiz dükenür uzun yaş

Düp düz olur tag utaş gök dürilür yir gider (Tatçı 1998: 29)

Ölüm, varlığı ortadan kaldırır. “Heidegger ve Jaspers gibi Yunus da hayatın asıl manasını ölüm vasıtasıyla keşfeder. Ölüm, dış görünüşüyle korkunçtur. Zira o başta vücut olmak üzere, hayatta inanılan her şeyi yok eder. Fakat onun asıl manası da bu yok ediştedir. Ölüm ile yok olan, insan varlığının fâni cephesidir: Vücut ve vücuda bağlı olan şeyler ölür, can veya ruh ölmez.” (Kaplan 1992: 114)

Beni benlikden kodı varlık defterin yudı

Havf u recâ göstermez hayr u şer elden koyan (Tatçı 1998: 214)

Yûnus Emre yok oldı küllî varı yok oldı

Andan artuk nesne yok kalman gümân içinde (Tatçı 1998: 275)

Yunus, dünyanın süsüne gönül vermemek gerektiğini söyler. Zira dünya, rüzgâr ve hayal misali hızlı gelip geçicidir, vefasızdır. Bir son olan ölüm ise pusuda bekler ve ummadık anda fâniyi yakalar:

Kogıl bu dünyâ bezegin bu dünyâ yil durur hayâl

Ne vefâ kılısar bize çün pusuda durur zevâl (Tatçı 1998: 124)

11. Ölümle İlgili Diğer Örtmeceler

Ölümün kaçınılmaz olduğu ve o kadar korkulacak bir şey olmadığı mesajını veren, ölümü belki de en güzel anlatan örtmecelerden *ecel şerbetini tatmak* ve *şerbet içmek* Yunus'un şiirlerini ebedileştiren anlatım tarzıdır:

İş bu ecel şerbetini elbet dadıarsın

Dadışuna şek yokdur şimdi anı datdun tut (Tatçı 1998: 17)

Yunus'un anlayışında ölüm, “insanın sonlu yönünü belirleyen her zaman göz önünde bulundurulması gerekli bir olaydır. Toplumda erdeme zıt davranışların kaynağında ölüm gerçeği üzerinde durmamak gelir.” (Çubukçu 1982: 88-89) Dünya yaşamına kendini kaptıranlar bu gerçeği göz ardı edebilir:

Dünyâyâ gelen göçer bir bir şerbetin içer

Bu bir köpridür geçer câhiller anı bilmez (Tatçı 1998: 82)

Ölüm, Azrail'in insanın canını almasıyla gerçekleşir. Ölüm fermanı geldiğinde Azrail'in bu görevini acımasızca yerine getirdiği ifade olunur:

Gele sana cân alıcı dahî cân alur kılıcı

'Aklunı başdan alıcı bir dem amân virmez ola (Tatçı 1998: 7)

Şeddâd yaptı Uçmagını girmedin aldı cânını

Bir dem amân virdürmedi yidi iklîm dutan ana (Tatçı 1998: 11)

Cân hulkuma geldükde 'Azrâil'i gördükde

Yâ cânunı aldukdâ âsân ola mı yâ Rab (Tatçı 1998: 14)

Ölüm, Yunus Emre'ye göre bir yok oluş değildir. Ölümle her şey bitmez. Ölüm, mekân değiştirerek fânilikten ebediyete erişmektir:

Enâ sarâyından göçüp bekâ sarâyına geçüp

'İşkun şarâbından içüp kansa gerek şimden girü (Tatçı 1998: 231)

Ol iki cihân güneşi zâhir dünyâsın deşürdi

Câhil anı öldi sanur ol hod ölmez ölü degül (Tatçı 1998: 125)

Cân bedenden uçıcak menzilinden göçecek

Ol cihâna geçecek göze 'iyân olasin (Tatçı 1998: 212)

Dünyevi hayatı ebedî hayata değiştirmeden önce insanoğlunun yapacağı tek şey, gece ve gündüz Allah'a itaat etmektir. Ancak bu şekilde gerçek mutluluğa erişilir:

Bir gün ola bu dünyâyı âhirete deşüresin

Dün ü günü kılğıl tâ 'at ayak uzadup yatmagıl (Tatçı 1998: 127)

Erenler gelüp geçdiler dünyâyı koyup göçdiler

Havâya agup uçdılar bular hümâdur kaz degül (Tatçı 1998: 132)

Ölüm Allah'a varmaktır. Günümüz Türkçesinde de *rahmete kavuşmak*, *Allah'ın rahmetine kavuşmak*, *Hakk'ın rahmetine kavuşmak*, *rahmet-i rahmana kavuşmak*, *rahmete gitmek* vb. örtülü ifadeler kullanılmakta olup "ölen kişinin ölünce kötü bir yere gitmediğini göstermeye yönelik kullanımlardır" (Demirci 2008: 27) denebilir. Yunus'ta da bu anlayış *ana varmak*, *Hakk'a yetmek* ve *can Hakk'a ulaşmak* biçimleriyle örtülü ifade edilir:

Şükr eylegil Hâlik'a ol durur Hayyü'l-Bekâ

Ana varursın mutlaka bâri şükrlle varı dur (Tatçı 1998: 28)

Erenlerden etek tutan menzil alup Hakk'a yiten

Muhammed nûrına batan ol dünyâya kalmayandır (Tatçı 1998: 79)

Aşağıdaki mısradaki canın bedenden ayrılarak ölümün vuku bulduğu ve sıranın kendisinde olduğu dile getirilir:

Topraga düşmüş tenleri Hakk'a ulaşmış cânları

Görmez misin sen bunları nevbet bize gelmiş yatur (Tatçı 1998: 61)

Yunus, Allah'a olan sonsuz sevgisini, cennette onun yüzünü görmek ve huzuruna çıkmak için canını vermeye hazır olduğunu vurgulayarak dile getirir. Yaradan'a duyulan bu aşkın ve dünya nimetlerinden vazgeçerek bakiliğe erişmenin mutluluğunu kastetmesi açısından şu mısralar manidardır:

İşidürem sözünü göremezem yüzünü

Yüzünü görmeklige cânım viresüm gelür (Tatçı 1998: 37)

Sonuç

*Yunus Emre Divanı'*nda ölümle ilgili nesne, kavram ve ritüeller konusunda zengin bir kelime kadrosu mevcuttur. Yunus, ölümle ilgili nesne ve kavramları dolaylı bir şekilde dile getirmek suretiyle ölüm olgusunu güzelleştirmiş; ölümün soğuk ve ürkütücü yüzünü munis bir hâle getirmiştir. Bunu ise sade, samimi ve canlı bir dil kullanmakla başarmıştır. Böylece ölüm gerçeği Yunus'un dilinde çok derin, renkli ve estetik bir anlatım bulmuştur. Türkçeyi en güzel şekilde kullanan şair, ölümle ilgili bazı soyut ve karmaşık kavramları somutlaştırarak resmedebilmiştir.

Tasavvuf şairi olan Yunus'un şiirlerinde ölümü sonlu dünyadan sonsuz dünyaya geçiş olarak gören, maddi yaşamın geçici oluşuna vurgu yapan yaklaşım hâkimdir. Gerçek hayata ulaşmak için geçilmesi gerekli bir köprü olan maddi dünyada can, bedende bir konuktur. Vadenin ermesiyle birlikte noktalananca olan fiziksel yaşamda dünyanın güzelliğine, çekiciliğine aldanmayıp ahiret için çaba sarf edilmelidir. İnsanoğlu ölümü her daim hatırlayarak yaşamalıdır. Bu hususları şiirlerinin ana teması yapan Yunus, ölümü doğrudan dile getirmenin yanı sıra kişileştirme, benzetme ve mecaz gibi söz sanatları vasıtasıyla da örtülü yoldan daha güzel, kabul edilebilir söz/sözcüklerle işlemiştir. Öyle ki *Divan'*da baştan sona hâkim olan ölüm temasının örgüsünü oluşturan ölümle ilgili örtmeceler, Yunus'un şiirlerini ölümsüzleştiren ve ölümü güzelleştiren ifadelerdir.

Kaynaklar

- ARAZ, Rıfat (2007), “Yûnus’ta Gördüğümüz İnsan Sevgisi ve Hoşgörü Yaklaşımları...”, *Mürekkep, Kültür Sanat Edebiyat Serisi*, Ankara, Sayı1, Nisan, Kitap No: 4, s. 3-6.
- BİLGİNER, Hayriye (2001), “Batı dillerinde ve Türkçede güzel adlandırmalar”, *Türk Dili*, S 598, s. 441- 445.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi (2000), *Büyük İslâm İlmihali*, Sadeleştiren: Ali Fikri YAVUZ, İstanbul, Huzur Yayınevi.
- ÇIBLAK, Nilgün (2002), “Anadolu’da Ölüm Sonrası Mezarlıklar Çevresinde Oluşan İnanç ve Pratikler”, *Türk Kültürü*, Y XL, S 474, s. 605-614.
- ÇUBUKÇU, İbrahim Ağâh (1982), “Yunus Emre’nin Felsefesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 25, S 1, s. 71-93.
- DEMİRCİ, Kerim (2008), “Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine”, *Milli Folklor*, Cilt 10, S 77, s. 21-34.
- DURMUŞ, Mehmet (2012), “Ölümü Güzelleştiren Eda: Türkçe Şair Tezkireleri İle Şairnâmelerde Ölümüne Bakış ve Ölümün İfade Biçimleri Üzerine”, *Milli Folklor*, Cilt 12, S 94, s. 105-122.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2004), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- EREN, Metin (2012), “Türk Kültüründe Ölüm ve Toprakla İlgili İnanış ve Ritüeller”, *Acta Turcica*, S 1, s. 259-271.
- FEHMİ, Süleyman (2004), *Edebiyat*, Haz.: Ali YILDIRIM, Elazığ, Fırat Üniversitesi Yay.
- GÜNAY, Ünver-GÜNGÖR, Harun (1998), *Türk Din Tarihi*, Kayseri, Laçın Yay.
- HOWARD, P. (1985), *The State of the Language*, New York, Oxford University Press.
- KALAFAT, Yaşar (2011), *Türk Kültürlü Halklarda Ölüm*, Ankara, Berikan Yayınevi.
- KAPLAN, Mehmet (1992), “Yunus Emre’ye Göre Zaman-Hayat ve Varoluşun Mânâsı”, *Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2 Mayıs 1991, Marmara Üniversitesi Yayınları No: 514, s. 109-124.
- KAPLAN, Mehmet (1992), “Yunus Emre’den Bir Şiir”, *Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2 Mayıs 1991, Marmara Üniversitesi Yayınları No: 514, s. 127-131.
- KUT, Günay (1992), “Yunus’u Anlamak”, *Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2 Mayıs 1991, Marmara Üniversitesi Yayınları No: 514, s. 53-66.
- OSPAANOVA, Gülmira (2014), *Türkiye Türkçesinde Örtmeceler*, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi.
- ÖZÇELİK, Mustafa (2010), *Bizim Yunus*, Ankara: Sistem Ofset.
- MEVLEVÎ, Tahir-ül (1984), *Edebiyat Lügati*, İstanbul, Enderun Kitabevi.
- TATCI, Mustafa (1998), *Yunus Emre Divânı*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- (2005), *Yunus Emre Divân Ve Risâletü’n-Nushiyye*, İstanbul, Sahhaflar Yay.
- TEKİN, Talat (1988), *Orhon Yazıtları*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TÖRENEK, Mehmet (2005), “Yol ve Yolculuk Benzetmeleri Bağlamında Şiirimizde Ölüm”, *Erzurum, AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 28, s. 129-143.
- YARDIMCI, Mehmet-GÜLÇİÇEK, Demet, “Ağıt ve Türkülerimizde Bu Dünyadan Öte Dünyaya Göç”, <http://www.mehmetyardimci.com/hocanin/hocayazilar/goc.doc>
- YILDIRIM, Dursun (1972), “Dede Korkut ve Yunus Emre’de Hayat, Tabiat, Tanrı ve Ölüm”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C 20, s. 37-47.
- YILDIRIM, Nilüfer (2011), “Ölümlle Ölümsüzleşen Şair: Yunus Emre”, *IJSES Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 1 (1), s. 97-104.
- YILDIZ, Harun (2002), “Alevi Geleneğinde Ölüm ve Ölüm Sonrası Tören ve Ritüeller”, *Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Velî Dergisi*, S 42, s. 93-112.

